

אל הקורא

פירוש זה מתכוון לבאר את פשט הכתוב לפי שיטה פילולוגית-היסטורית, ולהתקרב עד כמה שאפשר להבנת דברי התורה כפי מה שרצתה התורה שיהיו מובנים לקהל קוראיה בזמן כתיבתה. גדולה אמנם חשיבותה של שיטת הדרש, המבארת בכל דור ודור את הכתוב לפי רוחם ולפי צרכיהם של בני אותו הדור, ואולם אין מקרא יוצא מידי פשוטו, וכדאי הם דברי התורה שנשתדל לחדור נגימה לתוך משמעם כפי כוונתם הראשונה.

מה היתה דרכי בעבודתי, יראה הקורא מאליו במשך קריאתו, ואין מן הצורך שאאריך כאן את הדיבור על פרטיה. אעיר רק על עקרונות אחדים, ששימשו לי יסוד בהתמדה.

הפרקים הראשונים של ספר בראשית, שלפירושם מוקדש ספר זה, עוסקים בעניינים שעליהם ועל כיוצא בהם מרבים היו לכפר במזרח הקדמון, גם בישראל וגם בעמים. לפיכך, אי אפשר להבין את כוונת התורה בפרקים אלה אלא מתוך השוואה מתמדת למה שהיו דעותיהם וידיעותיהם, השקפותיהם ומסורותיהם, של העמים השכנים ושל עם ישראל עצמו על עניינים אלה ועל מה שקשור בהם. — לשם זה שמתי לב, במידה יותר רחבה ממה שעשו המפרשים שקדמוני, אל ספריהם של עמי המזרח הקדמון ואל כל הנתונים הארכיאולוגיים העלולים להפיץ אור על הענין: חומר רב ומגוון, שהלך והתרחב בהרבה בשנים האחרונות, הודות לתגליות מוצלחות. ולא רק להקבלות שבין ישראל לעמים שמתי לב, אלא גם להבדלים שביניהם; גם ההבדלים מאלפים, ואולי עוד יותר מן ההקבלות. — בכדי לקבוע את תוכן המסורות שהיו נפוצות בעם ישראל, ואת תולדותן ואת התפתחותן, השתדלתי לאסוף ולבחון את הרמזים המפורים ביתר ספרי המקרא על העניינים הנידונים, ומכיון שגם בספרים החיצונים ובספרי חז"ל, אף על פי שנכתבו בזמן מאוחר, נכללים יסודות עתיקי ימים, העלולים להפיץ אור על המסורות שהיו רווחות בישראל בתקופה הקדומה ביותר, גם באלה השתמשתי למזקרי.

לא פחות מאשר אל תולדות המסורת העניינית, הקדשתי את תשומת לבי אל תולדות המסורת הספרותית ואל כלליה. לשם הבנה מדויקת

בכוונת הכתוב חשובה מאד ההתבוננות בדרכי הבעת המחשבה בצורה ספרותית. וגם מבחינה זו הועילה לי מאד השוואת יצירותיהם הספרותיות של העמים השכנים, ובפרט של הכנענים (עיין מאמרי ספרות מקראית וספרות כנענית, שנדפס בתרביץ, י"ג, עמ' 197—212, וי"ד, עמ' 1—10). את הכללים שעל פיהם משתמש הכתוב בצורות סינטקטיות מיוחדות, בדרכי המליצה, בחזרות ובשינויים בתוך החזרות, בהקבלות ובניגודים, במבנה הפסוקים והפיסקות והפרשיות, ניסיתי לקבוע לפרטיהם. ותמיד שיויתי לנגד עיני את העובדה, שמהלך מחשבתם של בני המזרח הקדמון ואופני הבעת מחשבתם אינם שווים לאלה של בני העמים האירופיים. — וכן השתדלתי תמיד לעיין בדיוקנות בכל פרטיה של לשון הכתוב, בדקדוקיה וברמוזיה, וגם במשחקי המלים שבה; ועיון זה המדויק הועיל בהרבה לקביעתה ולהבנתה של כוונת הכתוב.

חקר תולדותיה של המסורת העניינית קשור בחקר המקורות. מהי דעתי בנוגע למקורותיו של ספר בראשית, כבר הסברתי בדרך כלל בספרי האיטלקי *La Questione della Genesi* (פירינצי 1934), עמ' 393—398, ובסיכום העברי של ספר זה, תורת התעודות וסידורם של ספרי התורה (ירושלים תש"ב, עמ' 98—100; תשי"ג, עמ' 83—85). כמו שידוע למי שכבר קרא מה שכתבתי שם, המקורות לפי דעתי שונים בהרבה מהתעודות J, E, P, של ההשערה הרווחת; ועכשיו אני נותן כאן דוגמה מפורטת של פירוש מקיף מבוסס על הדעה שלי.

מכיון שזוהי הפעם הראשונה שנכתב פירוש על פרשיות אלו לפי השיטה שתוארת למעלה, ועל יסוד הדעה האמורה בנוגע לבעיית המקורות, פירושי הריהו כולו חדש ומקורי, מתחילתו ועד סופו, ואולם, נזהרתי תמיד מכל מיני השערות בלתי מבוססות כל צרכן. השתדלתי שלא לעזוב מעולם את הקרקע המוצקה של העובדות, ולא נטייתי את הכתוב כדי שיתאים לרעיונותי אלא נטייתי את רעיונותי כדי שיתאימו לכתוב.

כמובן, עיינתי עד כמה שידי משגת בפירושים שנכתבו לפני, ובכל הספרות המדעית השייכת לעניין; ועל כל פרשה ופרשה הבאתי רשימה ביבליוגרפית מפורטת. אבל, מכיון שלא רציתי להאריך יותר מדי את פירושי, שבלאו הכי הגיע כבר להקף לא מועט, ומכיון שלא באתי כאן להתווכח, אלא רק להגיד כיצד נדמה לי נכון להבין את הכתוב, נמנעתי על פי הרוב מלהביא את פירושיהם של אחרים, ורק כשהיתה סיבה מיוחדת לכך הזכרתי אותם בקיצור נמרץ. תמיד הייתי זהיר במצות אמירת דבר בשם אומרו; ואם אולי יקרה מקרה וימצא בספרי איזה פרט הנמצא גם אצל מפרש אחר מבלי שייזכר שמו עליו, זאת אומרת (אם לא שנעלם הדבר ממני) שכבר כתבתי אותו הפרט באחד הספרים או המאמרים שפרסמתי

קודם לכן, ולי זכות הקדימה, אם גם אותו המפרש לא הזכיר את שמי. — ברשימות הביבליוגרפיות שנתתי לפני כל פרשה ופרשה לא חזרתי על מה שכבר הבאתי בספרי האיטלקי הנ"ל, והתחלתי משנת הדפסתו של אותו הספר (1934), מי שיעיין בספרי האיטלקי ימצא שם את הביבליוגרפיה המוקדמת, וגם מי שלא יהיה אותו הספר בידו ימצא בספרים ובמאמרים שנדפסו בעשר השנים האחרונות, ושהזכרתי כאן, הדרכה ביבליוגרפית למה שקדם להם.

כשהתחלתי לעסוק במחקר המדעי על ספר בראשית, לפני שמונה עשרה שנה, גיגשתי לעבודתי בלי שום משפט קדום, ומוכן הייתי מראש לקבל את כל תוצאות מחקר, תהיינה תוצאות אלו מה שתהיינה. וכך היתה עמדותי כשניגשתי לעריכת פירוש זה: אפילו היה יוצא לי שמה שכתבתי אני בעצמי לשעבר היה מוטעה, נכון הייתי לקבל מסקנה זו. לא היתה כוונתי להגן על שום השקפה מסוימת ולא על שום שיטה מסוימת; אלא אך ורק להבין את כוונת התורה על בוריה, תהיה כוונה זו מה שתהיה.

אולי לא תישר עמדה זו בעיניהם של אלה החושבים מראש שיש דעות שאין להטיל עליהן ספק; מצד אחד אלה הרגילים לקרוא את הכתובים רק מתוך האינספקלריה של הדרש, והסוברים שאין לנטות מהפירושים ששמעו מפי מוריהם ומהגישה שהתרגלו בה מילדותם; ומהצד השני אלה הרואים בתורת התעודות הישג בטוח וקיים של המדע, ובניין שלא ימוט לעולם. מאלה ומאלה אני מבקש שלא ימהרו לחרוץ משפט על ספרי עד שיקראו את כולו ויבחנו בפרטות מה שכתוב בו, ואני מקווה שסוף סוף גם אלה וגם אלה, אם גם לא יסכימו לי בכל הפרטים — זה כמובן דבר בלתי אפשרי — לכל הפחות יסכימו בנכונות שיטתי וברוב מסקנותי. הראשונים, הזוכרים היטב את מאמר חז"ל שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, יודו בזה שההתאמצות הכנה להבין את דברי התורה לפי פשוטם, ולחדור לתוך תוכה של כוונת התורה, אינה יכולה להיחשב דבר מתנגד לרוחה של התורה עצמה, והשניים, היודעים היטב שאין במדע דוגמות, יודו בזה, שאין לנו שום השערה מדעית, אפילו בין אלה ששיחקה להן השעה ביותר, שתהיה לה זכות קיום עולמית, ושיהיה אסור למתוח עליה בקורת או להציע השערה אחרת במקומה. אדרבה, החוקר לא רק רשאי, אלא מחויב לבחון תמיד את ההשערות שנאמרו לפניו, הבחנה אחר הבחנה, ואם ייראה לו שהשערה שהיתה נחשבת לנכונה אינה מתאימה לעובדות הקיימות או לנתונים החדשים שנחחדשו במדע, מצוה עליו להזניח אותה, ולהשתדל כדי להציע במקומה השערה חדשה, שתתאים יותר לעובדות הקיימות ולנתונים החדשים.

פירושי זה על הפרשיות הראשונות של ספר בראשית, שהן מהפרשיות הקשות

והסתומות שבתורה, יהיה מעין מבחן לשיטתי; ואני מקווה ששיטתי תעמוד במבחן.

חובה נעימה עלי להביע את תודתי לד"ר י. ל. מאגנס, יר"ר החברה להוצאת ספרים שעל יד האוניברסיטה העברית, ולחבריו בועד ההוצאה, על שהואילו להכניס ספר זה לתוך שורת פרסומיה של החברה. וכמו כן הריני מחזיק טובה לכל הספריות שעבדתי בהן לעריכת פירושי: הספרייה הלאומית והאוניברסיטאית, ספריית בית הנכות הממשלתי, ספריית בית הספר האמריקאי לחקר המזרח, ספריית בית הספר המקראי של האחים הדומיניקנים, ספריית שוקן, וספריית בית הנכות לעתיקות היהודים; למנהליהן ולפקידיהן תודתי אמורה בעד עזרתם האדיבה. ועוד רוצה אני להביע את תודתי למדפיסים מר רפאל חיים הכהן ובניו, שהשתדלו תמיד למלאות כל דרישותי ולהשביעני רצון בעבודתם.

ירושלים, אלול תש"ד

מ. ד. ק.

מפתח הפרשיות והפיסקות של סדר בראשית

עמוד

נרשה ראשונה : מעשה בראשית (א', א' — ב', ג')

1	— — — — —	הקדמה
10	— — — — —	פתיחת הפרשה (א', א')
11	— — — — —	פיסקה ראשונה: מעשה היום הראשון (א', ב'—ה')
17	— — — — —	פיסקה שניה : מעשה היום השני (א', ו—ח')
20	— — — — —	פיסקה שלישית : מעשה היום השלישי (א', ט—י"ג)
24	— — — — —	פיסקה רביעית: מעשה היום הרביעי (א', י"ד—י"ט)
28	— — — — —	פיסקה חמישית : מעשה היום החמישי (א', כ—כ"ג)
32	— — — — —	פיסקה שישית: מעשה היום השישי (א', כ"ד—ל"א)
37	— — — — —	פיסקה שביעית: היום השביעי; סיום הפרשה (ב', א—ג')

נרשה שניה : מעשה גן עדן (ב', ד' — ג', כ"ד)

44	— — — — —	הקדמה
62	— — — — —	פתיחת הפרשה: מעבר מהפרשה הקודמת (ב', ד')
65	— — — — —	פיסקה ראשונה: יצירת האדם (ב', ה—ו')
69	— — — — —	פיסקה שניה: נסיעת גן עדן (ב', ח—י"ד)
79	— — — — —	פיסקה שלישית: תפקידו של אדם בגן עדן (ב', ט"ו—י"ז)
83	— — — — —	פיסקה רביעית: יצירת האשה (ב', י"ח—כ"ה)
91	— — — — —	פיסקה חמישית: חטאו של אדם (ג', א'—ד')
98	— — — — —	פיסקה שישית: המשפט ופסק הדין (ג', ח'—כ"א)
114	— — — — —	פיסקה שביעית: הגירוש מגן עדן (ג', כ"ב—כ"ד)

נרשה שלישית : מעשה קין והבל (ד', א' — כ"ו)

118	— — — — —	הקדמה
131	— — — — —	פיסקה ראשונה: לידתם ואובנותם של קין והבל (ד', א—ב')
137	— — — — —	פיסקה שניה: מעשה הרצח (ד', ג—ח')
145	— — — — —	פיסקה שלישית: דינו של הרוצח (ד', ט—ט"ו)
154	— — — — —	פיסקה רביעית: בניו ובניו בניו של קין (ד', י"ז—כ"ב)
161	— — — — —	פיסקה חמישית: שירו של למך (ד', כ"ג—כ"ד)
165	— — — — —	פיסקה שישית: לידתם של שת ואנוש (ד', כ"ה—כ"ו)

סדר בראשית

פרשה ראשונה: מעשה בראשית

(א' א' – ב' ב')

הקדמה

1. כוונת התורה בפרשה זו הריהי להורות, שכל העולם וכל מה שנמצא בעולם נברא במאמרו של האל היחיד, כפי רצונו הפועל בלי מעצור. מתנגדת היא בזה לדעות הרווחות בתוך העמים שבמזרח הקדמון, מסביב לעם ישראל; ובפרטים אחדים מפרטיה מתנגדת היא גם לדעות מסויימות שכבר חדרו לתחומו של עמנו. דבריה נבחת נאמרים, ואין בהם לא פולמוס ולא ויכוח; התנגדותה נשמעת כאילו דרך אגב, מתוך ביטויי המתונים והשקטים של הכתוב, המבטל את הדעות שבנגד על ידי שתיקה או על ידי רמזים עדינים.

2. נפוצים היו בארצות המזרח סיפורי פלאים על יצירתו של עולם, סיפורים מסיפורים שונים, ורבים מהם לבשו צורה ספרותית בשירי עלילה או בחיבורים אחרים. בהמשך פירושו תודמננה לנו הזדמנויות שונות להזכיר כמה פרטים מתוך מקורות אלה, ולתרגם פסוקים אחדים מפסוקיהם. כאן די יהיה לרמוז במלים קצרות לאפיים הכללי. פותחים היו כרגיל בתיאוגוניה, כלומר בתולדות האלים, בהשתלשלות דורות האלים שקדמו לתולדות העולם והאנושות, ומגידיים היו על ניגודים בין רצונו של אל זה ובין רצונו של אל זה, על סכסוכים שפרצו מתוך ניגודים אלה, ועל מלחמות אדירות שהתנהלו בין האלים. את התהוות העולם היו קושרים בהתהוות האלים ובסכסוכים ובמלחמות שביניהם. ואת חלקי העולם השונים היו מזהים באלים מסויימים או בחלקים מסויימים של גופי האלים. גם יחידים הסגולה שבאומות, הוגי הדעות שזכו להגיע לפי שעה להשקפות יותר נעלות מאלה הרגילות בסביבתם, כגון אמנחתף הרביעי מלך מצרים שיחס את כל היצירה לאחד האלים, ל־ Ateu אל השמש, ואלה שקדמו לו (התגליות של השנים האחרונות הוכיחו שלא הוא היה הראשון שנקט בשיטה זו), גם הם תיארו להם את האל הזה כאחד האלים — ואם גם כגדול שבכולם — כאל קשור בטבע ומודהה בחלק מחלקי הטבע.

באה התורה והתרוממה, כעל כנפי נשרים, ממעל לכל השקפות אלה. לא אלים יבים, אלא אל אחד; לא תיאוגוניה, כי אין לאל תולדות; לא מלחמות ולא סכסוכים ולא ניגודים בין רצון לרצון, אלא רק רצון אחד השולט על הכל בלי מעצור ובלי ניגוד כל שהוא; לא אל קשור בטבע ומזדהה בטבע או במקצתו, אלא אל העומד ממעל לטבע ומחוץ לו בהחלט, אל שכל הטבע וכל חלקי הטבע כולם, גם השמש ויתר העצמים הנשגבים ביותר, אינם אלא בריותיו שנבראו כרצונו.

3. גם בישראל קדמו לסיפור התורה סיפורים שיריים על מעשה בראשית ועל תחילת ימי העולם. שירים אלה אבדו אמנם במשך הזמן, ולא הגיעו לידנו, אבל הוכחות על מציאותם אפשר לגלות גם בפרשה זו וגם במקומות אחרים במקרא. לעיתים קרובות רומזים הנביאים ומשוררי המקרא לעניינים שייכים לבריאח העולם או קשורים בה, שאינם נזכרים בפרשתנו כל עיקר, כגון ענין רהב שרו של ים שהתמרד באלהים והתקומם נגדו עד שהכניעו אלהים והרגו (עיין להלן, על א', ט'); ומסתפקים הם ברמזים קלים, כמי שמזכיר דבר ידוע היטב לשומעי דברו, ולפעמים הענין המרומז בדבריהם דומה מאד למה שמספרות אגדותיהן של אומות העולם. אבל קשה לשער שדווקא אגדות אלו השפיעו השפעה ישירה, בדרך כלל, אי אפשר לחשוב, שעלה על דעתם של נביאי ישראל ומשוררי ישראל להסתייע מהתיבורים המיתולוגיים האליליים, שבלי ספק נחשבו בעיניהם כדברי פיגול ותועבה, וכמו כן אי אפשר לחשוב, שהם הזכירו את האגדות האליליות כעניינים ידועים ומוסכמים בישראל, ועוד, שבה בשעה שמראים הרמזים האמורים דמיון ידוע, ולפעמים מפתיע, לסיפורי העמים, מראים הם גם סימני הבדל מובהקים: הפעולות המיוחדות לאלים השונים בכתבי הגויים מיוחדות בכתובים שלנו לאלהי ישראל, ומתוארות בצורה מתאימה יותר למצפנו הדתי של עם ישראל. יוצא מזה שעלינו להניח מציאות חוליות אמצעיות בשלשלת ההתפתחות, בין שירי העמים ובין הרמזים שבכתבי המקרא. כנראה שימשו מתווכים בין העמים הנכרים ובין עם ישראל חוגי בעלי החכמה הבין-לאומית, הרגילים כידוע לטשטש את היסודות הדתיים המיוחדים לכל עם ועם; ובוודאי יש לשער שבין החוליות האמורות נמצאו שירי עלילה ישראלים, מהדורות ישראליות שבהן לבשה המסורת המזרחית הקדומה צורה מתאימה בדרך כלל לרוח האומה הישראלית ולמצפונה הדתי. על ענין זה דיברתי באריכות במאמרי על שירת העלילה בישראל, שהופיע בכנסת לכבוד ה. נ. ביאליק, ספר ח' לשנת תש"ג, ולא אחזור כאן על כל מה שכתבתי שם. כאן אזכיר רק מה ששייך לפרשתנו בכללותה, ובהמשך פירושי על פסוקיה אזכיר מה ששייך לאותם הפסוקים במיוחד.

רמזים למעשה בראשית בלתי תלויים בפרשתנו נמצאים, למשל, באיוב ל"ח.